

Introducere

ONTOLOGIE
ȘI METAFIZICĂ
LA GRECI

Filosofia elenistică

Cuprins

Introducere	5
A. Peri physeos	21
1. Școala academică.....	21
2. Aristotelismul după Aristotel.....	29
3. Școala megarică	47
4. Stoicismul	54
5. Epicureismul.....	65
6. Scepticismul.....	85
B. Peri anthropou physeos	95
În loc de încheiere	
Grecia după Grecia	125
Addenda	151
1. Cicero și epicureismul	151
2. Cicero și stoicismul.....	155
3. Lucretius și epicureismul	169
Bibliografie	175

A. PERI PHYSEOS

1. Școala academică

Începând cu anul 347 când murea Platon, scolarh era Speusippos, iar din 339 până în 314 Xenocrates. Acestuia îi urma Polemon, iar lui Polemon, Crates, ultimul scolarh al Academiei vechi. Cu Arcesilaos, din 314, Academia platoniciană își înceta existența, aceasta împărtășindu-se „din învățăturile lui Pyrrhon” (Sext. Empir. *P.H.*, I, 232). „Cum nu există nicio soluție de continuitate între Vechea Academie și Noua Academie, și această distincție nu mergea fără introducerea unui artificiu, Diogenes Laertios introducea subdiviziunea suplimentară, vorbind de o Academie de mijloc, cu Arcesilaos ca fondator și reprezentant” (Brun, *L'Academie în Histoire de la philosophie* I, 612). Noua Academie își începea istoria sub scholarhatul lui Lacydes (între 241-40 și 242-22), presupunea Diogenes Laertios (IV, 59), dar mai sigur cu Carneades din Cyrene (m.? 129 ante), care o îndrepta către probabilism (Între Lacydes și Carneades este un interval incert; celui dintâi i-ar fi urmat Telecleos, iar acestuia Evandros, din 216-15 până nu se știe când. Carneades venea după el). Lui Carneades i-ar fi succedat un alt Carneades (tânărul fiu al lui Polemarchos, m. 131-30), lui Crates din Tars (m. ultimul deceniu al secolului II), iar acestuia Cleitomachos din Cartagina (până la 110-9). Philon din Larissa (m. 85) avea să fie „princeps Academiae novae”, a patra, probabilistă, asemenea celei de a treia, dar venind cu opinii noi” (Cicero, *Brutus*, 89; *Acad. pr.* VI,

18). Avea să capete notorietate la Roma, Cicero însuși, auditor al lui Philon se atașase de filosofia academică. Antiochos din Ascalon (124?-1277?-69?), îl urma pe Philon, dar heterodox, trece drept scolarhul celei de a cincea Academii, stoicizantă, de sfârșit de istorie. Cicero care în 79-78 îl audiasse pe Antiochos, în Athena, cu nostalgie rememora gloria de odinioară a Academiei: „după ce l-am ascultat pe Antiochos... în gimnaziul lui Ptolomeos, împreună cu M. Piso, am hotărât să ne facem plimbarea de după-amiază la Academie... După ce am ajuns la Academie, demnă de renumele ei... M. Piso spuse: «Prin chiar firea noastră, ori doar printr-o trăire sufletească ne-a fost dat să ne miște aceste locuri unde s-au aflat odinioară mari oameni... Mă gândesc la Platon, știind că este locul în care discuta cu discipolii... Îi văd și pe Speusippos, pe Xenocrates și pe Polemon, elevul său»” (*De finibus* V, 1, 1-2). Deja Academia devenise doar un loc „de pelerinaj spiritual” (Reale, *Storia...* IV, p 312).

După încercarea lui Eudoros din Alexandria (sec. I ante) de a resuscita școala, nu însă în tradiția ei, începea să se revină la platonism dar pe măsura provocărilor timpului. Postplatonism, medio-platonismul nu avea să fie „înapoi la Platon”, ci o aducere a sa în epocă, nu însă prin marea deschidere metafizică din dialogul *Parmenides*. Neoplatonicienii de la Plotin la Proclus și Damascius aveau să reia programul metafizicii henologice, dezvoltându-l formal ca logică, dar și „verificându-l” prin reconstrucții, ele însele memorabile.

În anul 529, însă, școala din Athena era desființată, nu pentru că era neoplatoniciană, ci pentru a fi fost „în contrast cu Biserica catolică și apostolică și credința ortodoxă”, în timpul scholarhatului lui Proclus îndeosebi sporindu-și eclesiastic, rostul (*Codex Jusiniannos* I, 5, 18, 4, p. 57, Krueger). Avea, totuși, să supraviețuiască încă o vreme,

dar firav, în concept postantic. În schimb, cu Ps. Dionisie Areopagitul, neoplatonismul era relansat în paradigma înnoitoare a creștinismului.

2. Nici postplatonicienii (Speusippos, Xenocrates), nici medioplatonicienii (Plutarchos din Cheronea, Albinus, Celsus, la romani Apuleius), nu alegeau să gloseze în marginea filosofiei primare. Neoplatonicienii încă mai puțin, ei fiind de școală platoniciană în ordine formală cam așa cum s-ar putea spune despre logicieni că sunt în continuarea doctrinaristică a lui Aristotel.

Probabil că și în Academia platoniciană vor fi fost dintre aceia care repetau în felul lor ceea ce au învățat. Aceștia ca aceia „care se folosesc de simple păreri cam așa cum unii obișnuiesc să se înnegrească stând la soare”, nu vor fi fost „cu adevărat filosofi” (Platon, *Scris.* VII, 340 e).

Speusippos și Xenocrates nu erau atașați *dogmatic* de filosofia lui Platon, știind că nu există nicio scriere în care acesta să-și fi expus sistematic învățătura și, mai cu seamă, înțelegând că așa ceva nici nu-i era propriu (cf. 341 c).

Filosofia platoniciană era aporetică; niciun dialog nu se încheia rezolutiv, ci interogativ. Unul se deschidea către altul, toate fiind în unu și unu în toate.

Aristotel, dintre cei din preajma sa, alegea să dezvolte programul metafizicii din *Parmenides*, nu însă dinlăuntru lui. Henologic acela platonician, ousiologic avea să fie celălalt. Ca să ducă mai departe gândul lui Platon, Aristotel trebuia să se despărțea de el; și s-a despărțit. Speusippos și Xenocrates au rămas în școală chiar dacă fără Platon, încă platoniciană, alegând să ducă mai departe ultimul învățământ, acela al „doctrinelor nescrise” – *agrapha dogmata*. În prelungire, acestea, așadar, nu erau o ruptură decât doar revenire, spre accentuare, la teme predilecte. Una dintre acestea, pe care aveau s-o extragă cei

doi scholarhi următori, anume aceea a obiectelor matematice, era parte esențială a aporeticii proprii ontologiei și metafizicii platoniciene.

Fiind prin participare la „idei” în *Phaidon*, 101 e: „nu se putea găsi nici o altă cauză a producerii lui «doi» decât doar participarea lui la dualitate...; nici ca «unu» fără a participa la Unitate”, în *Republica* 529 d – 511 e, obiectele (entitățile) matematice – *mathemata*, parte a Inteligibilului – *Noeton* sunt însă secunde față cu *eide*, dar anterioare și deasupra „orizontalei” (care separă cele două „lumi”: Sensibilului – *aistheton* sau vizibilului – *Oraton*). În nemijlocire față cu *eide* ele mijlocesc „trecerea” de la acestea la *aistheta*. În *Timaios* 53 c – 55 a, „triumfiurile” „coboară” și luând „materie” din *khôra* (locul, receptacolul) trec în condiție de părți constitutive ale sensibilelor. La rândul lor, elementele: focul, aerul, apa și pământul se îmbină și trec unele în altele, urmând o aritmo-geometrie riguroasă. Cum pământul este compus din cuburi, apa din icosaedre, aerul din octaedre și focul din tetraedre sau piramidele, ca întregul lor, să presupună dodecaedrul: „Separați cele 20 de baze triunghiulare ale unui icosaedru regulat, pentru că $20 = 8 \times 2 + 4$, și veți avea bazele a două octaedre regulate și ale unor piramide, adică un corpuscul de apă poate să dea două de aer plus unu de foc. De asemenea, întrucât $8 = 4 \times 2$, într-un octaedru veți afla bazele a două piramide, ceea ce înseamnă că un corpuscul de aer poate să dea două de foc. Și reciproc, pentru că $4 \times 2 = 8$, dar doi corpusculi de foc, pot să se reunească într-unul de aer, iar întrucât $8 \times 2 + \frac{8}{2} = 20$, doi corpusculi de aer, divizate urmând bazele lor, pot să se reunească într-un corpuscul de apă” (Martin, *Etude sur «Timée»* – II, p. 251).

Aristotel, aporetic, întreba „pentru ce intermediare între cele în sine și cele de aici” și tot asemenea, cu scepticism însă, dacă numerele pot fi

acelea: „ca existență, din ce principii vin” (*Metaph.* A., 9, 991 b 25).

Dacă luăm generarea în sens fizic, este de neînțeles cum iau naștere numerele, și din ce. Metafizic însă tot așa cum lucrurile, în paradigmă platoniciană, sunt ceea ce sunt și cum sunt prin participare, tot asemenea putem gândi și obiectele matematice. Ele încă mai mult, fiind mai asemenea „ideilor”, decât lucrurile.

Dar, în lectură inversă, „dinspre noi” nici nu se pune problema identității mediatorilor, ci a medierii. Numerele păreau mai în măsură decât altele încă pythagoricienilor, în a căror „scară” ele porneau din Unitate – *monas* și doimea nedefinită – *dyas aoristos*, iar la rândul lor stăteau ca principii pentru puncte, prin puncte pentru linii, prin acestea pentru suprafețe, suprafețele pentru solide, solidele pentru elemente, ca din acestea să rezulte universul. Ele erau un bun „artificiu”, plurale, putând să dea seamă de partea hyletică, iar distincte, ca structuri, de aceea formală.

Speusippos, mai întâi, aplicat aceleiași probleme, mergea mai departe decât Platon, poate cu riscuri mari, dar trebuia mers până chiar în marginea eroirii. Într-un timp al încercărilor (la urma urmelor, în logica însăși a metafizicii) el, ca apoi și Xenocrates, constituia un model aritmicologic al acesteia, în umbra aceluia platonician, henologic, dar nu fără de folos.

Aristotel, contemporan (el murea în 322, Speusippos în 339, iar Xenocrates în 314), le obiecta pluralismul, ontologic nu atât de ruinător de îndată ce fiecare entitate era ca ființa parmenidiană însăși (ca „atom”, ca „homoiomereia”, ca „idea”, ca „număr”), cât metafizic. Mai multe decât unu (de acum contează mai puțin dacă sunt trei sau zece sau o sută), principiile nu mai aveau cum să asigure unitatea și, deci, sistematicitatea lumii (existenței).

„Cât despre aceia care iau ca principiu numărul matematic și admit o succesiune nesfârșită de substanțe și principii diferite pentru fiecare din acestea, ei aduc întregul lumii la o serie de episoade (căci o substanță nu determină în vreun fel altă substanță, nici chiar absența nu influențează) și admit o sumedenie de principii, numai că lucrurile nu vor să fie rău rânduite: «Nu-i bună a multora domnia, dar unul în frunte să stea»” (Il. 2, 204; *Metaph.* 1075137 – 1076 a 4).

Urmând lui Xenocrates „în toate privințele”, apărând „cu zel” – *diligentor*, asemenea lui Crates și Crantor, „doctrinile anerioare” nu aduceau nimic nou (Diog. Laert, IV, 19; Cicero, *Acad. sec.* I, 9).

Arcesilaos „a urmărit cu asiduitate lecțiile lui Polemon” (Cicero), dar se va fi apropiat de „învățăturile lui Pyrrhon” zicând că „nu se poate spune nimic despre existența sau nonexistența lucrurilor” (Sext. Empir., *P.H. I*, 232). Părând, cum avea să consemneze Diogenes Laertios (III, 8), că Platon era „heraclitean” în descrierea „lumii sensibile”, reinterpretarea sa scepticist-probabilistă, deși precarizantă, avea, ficționalist, anume legitimitate. „Cópîi” nu numai secunde față cu temeiul lor („ideile”), ci și separate de acestea, existentele – *ta onta* nu sunt (prin sine) și totuși sunt (prin participare). Nefiind și fiind, totdeodată, despre ele n-am putea spune nici că doar sunt (ca „ideile”), nici că doar nu sunt (ca „umbrele”).

Ontologic, întrucât doar „ființa” este instituită, lucrurile, din această situație, puteau să fie luate ca „aparente” – „aparențe” – *ta dokounta*, parmenidian. Ce ar fi de spus despre acestea? Cum ar fi presupus Cratylos, heracliteanul relativizant, nu aveau cum să fie nici gândite, nici numite, ci, poate, numai arătate cu degetul. Dar punându-se problema percepției (și în urmărire „gândirii și numirii”) lor, se iese din câmpul ontologiei. Cratylos pare să fi bănuțit

„criza” ontologiei, ca de altfel încă *Parmenides* în fr. 8.53 – 61 (cu cele două forme – *morphas... dyo*, focul ca „ființă” și pământul ca „neființă”) dar, tot asemenea, dinspre ea. Marea deschidere avea s-o înfăptuiască Platon în dialogul *Parmenides* când făcea o critică a ontologiei (doctrinei „ideilor”) dinspre metafizica unului și multiplului și încă în vederea ei.

Arcesilaos, în deosebire, pentru că numai lucrurile erau perceptibile, pornea de la ele ca date neîndoielnice, din acest punct de vedere. Dar fiind și nefiind ce se putea spune despre ele? Pentru aceasta ar fi trebuit să se ia în seamă altceva. Ce? Scepticii „își suspendau judecata” numai privitor la „ceea ce ne apare nouă și fără asigurare certă”. Arcesilaos însă avea în vedere „natura lucrurilor”.

Se pare că un „scepticist”, dacă nu chiar agnostic, el „își pune la probă elevii prin problematică pentru a vedea dacă sunt în stare să-și însușească dogmele platonice”. Așadar, părea numai a fi sceptic, „totuși elevilor dotați le împărțea concepțiile lui Platon. De aceea, Ariston (*S.V.F.*, I, 32 M, v. Arnim) a spus despre el: «din față e Platon, din spate Pyrrhon, iar la mijloc Diodoros, fiindcă recurge la dialectică și felul lui Diodoros, deși în realitate era platonician»” (P.H. I, 233-234).

„Învățătura sa... nu va fi fost adoptată decât de Lacydes și perfecționată de Carneades” (Cicero, *Acad. pr.* II, 6).

Asemenea scepticilor respingând atașamentele dogmatice (se opunea într-atâta stoicienilor încât ar fi spus despre sine că „Fără Hrysippos nici eu...”), era apropiat de aceștia trecând filosofia în critică metodică a „conștiinței”, în deosebire însă, puneau în locul „suspendării judecății” – *epokhe*, probabilul – *pithanon*. Și scepticii judecau probabilist diferențind în aceleași ordini: probabilitățile pe care ni le dau aceste „percepții” de „alte probabilități

de acest fel”, „inteligibilele de inteligibile”. „De exemplu când spunem că «același turn pare rotund de departe și pătrat de aproape»”. Sau, opunând „inteligibilele aparențelor, ca Anaxagoras (A 97 D.K.) cel care opunea argumentului că «zăpada este albă pe aceea că zăpada este apă înghețată, dar apa este neagră, deci zăpada este neagră»”. Și încă privitor la cele prezente în opoziție cu cele trecute sau viitoare (Sextus Empir., *R.H.* I, 31-34). Probabilitatea și improbabilitatea reprezentărilor, în concept scepticist, erau egale, pe când academicii le socoteau „pe unele ca probabile, iar pe altele ca improbabile”. Chiar și pe cele probabile le diferențiau gradual, unele fiind doar probabile, altele probabile și verificate, iar în deosebire de toate acestea, altele probabile, verificate și irevocabile” (*P.H.*, I, 227). În cele întâmplătoare socoteau „Carneades și discipolii săi”, „noi ne folosim de reprezentarea demnă de încredere” – *pithane phantasia* (doar probabilă), „drept criteriu al adevărului”, „în chestiunile controversate ne folosim de reprezentarea neșovăielnică” – *aperispastos phantasia* (probabilă și verificată), ca în cele ce privesc fericirea „de reprezentarea pusă la probă” – *periodeumene phantasia*, probabilă, verificată și irevocabilă, adică (Sextus, *Adv. math.* VII, 184).

Exemplificând: „Într-o odaie întunecoasă un fel de ghem produce o reprezentare numai probabilă putând bănuși că este un șarpe, pentru acela care intră grăbit. Dar omul care cercetează cu atenție de jur împrejur și examinează condițiile în care se află obiectul, bunăoară imobilitatea, culoarea și altele asemenea, îi apare că nu este un șarpe, ci o funie; reprezentarea este probabilă, dar verificată”. Raționând însă „acela își poate zice că și șerpilor sunt nemișcați uneori, iarna, de pildă. Așa că mișcă ghemul cu un băț. Punând la probă din toate părțile – *periodenmene* reprezentarea inițială, consimte că

este falsă aceea care lua ghemul ca șarpe” (*P.H.* I, 227; *Adv. Math.* VII, 187).

În trepte, reprezentarea probabilă și verificată era mai aproape de adevăr decât aceea doar probabilă, iar cea următoare, încă mai mult, fiind irevocabilă, nu însă, în mod absolut, de fiecare dată mai rămânând ceva între obiectul de aplicație și luarea de cunoștință din acest punct de vedere, dominantă este epistemologică – metodologică. Dar întemeierea este metafizică, în contra impresiei de antimetafizicism a probabilismului academic original, grecesc, ca și a aceluia roman (ciceronian).

Putând să luăm seamă *adevărat* de lucruri, totuși, întrucât ele sunt în sine, dar și fenomenalitate, iar, în ceea ce ne privește, suntem în seria lor însă și altceva, metafizic, de ele ne vom apropia mereu, și tot mereu între noi și ele rămâne ceva de cunoscut. Faptul de a fi în sine impune interdicția majoră, dar și fenomenalitatea, prin relativitate, „apără” intervalul. Aceasta pe de o parte, pe de alta, noi înșine, ca măsură, pentru că aceasta e a noastră și mereu alta și altfel, relativitatea în ordinea noastră fiind istoricitate, „adevărul” va fi el însuși tot asemenea. Altfel spus, adevărul mai curând decât este, devine – devenirea este realitatea sa.

2. Aristotelismul după Aristotel

După moartea lui Aristotel, în 322, la conducerea școlii (*Lykaion* sau *Peripatos*) venea Theophrast(os) din Eressos (?370-280), „om cu o inteligență și o putere de muncă surprinzătoare” ce avea „să se bucure de o cinstire atât de mare la atenieni, încât atunci când Agonides a îndrăznit să-i facă proces de impietate, puțin a lipsit ca el însuși să nu fie pedepsit”. Cam „două mii de elevi frecventau cursurile lui” datorită atât faimei sale ca

peripatetician, cât și a devotamentului său pentru școală și auditori: „Nu-i ușor să obții un public așa cum dorești, nici chiar un cerc restrâns. Acela care își face cunoscut cursul, trebuie să vină mereu cu rectificări. A amâna orice discuție și a nu ține seama de critică este un procedeu pe care tinerii de astăzi nu-l mai admit” (Diog. Laert. V, 36-38).

Deși prețuit de atenienii iubitori de înțelepciune și de înțelepți (dacă numai școala lui Theophrast avea cam două mii de elevi, cam în același timp cu ea mai erau altele, nu puține: post-platoniciană – academică, kynică, megarică, stoiciană, epicuriană, scepticistă, numărul auditorilor va fi sporit considerabil, pentru scurt timp), a fost nevoit să părăsească Athena, împreună cu alți filosofi, atunci când Sofocles, fiul lui Amphiclides, promovase o lege care interzicea sub pedeapsa cu moartea vreunui filosof să conducă o școală fără învoirea consiliului și a poporului. Dar, în anul următor, legea fiind abrogată și inițiatorul ei pedepsit, filosofii s-au reîntors. Cu ei și Theophrast (V, 38).

„Figură de primă mărime, un formidabil căutător, un encicloped”, cam asemenea lui Aristotel, ca acesta a scris mult și mai în toate exercițiile (Reale, *Storia...* III, p. 127). În poetică (*Despre arta poetică, Despre comedie, Despre versificație*), în retorică (*Despre dicțiune, Compendiu despre discursuri, Despre arta retorică*), în etică (*Despre virtute, Cursuri de etică, Despre prietenie, Caractere*), în economie (*Despre bogăție*), în politică (*Legile, Politica, Despre regalitate*), în matematici (*Istoria geometriei, Istoria aritmeticii, Istoria astronomiei*), în fizică, deopotrivă ca filosofie secundă (a naturii) și ca științe ale naturii (*Despre probleme fizice, Despre natură, Fizicile, Despre fizicieni, Opiniile fizicienilor, Meteorologia, Cauzele plantelor, Despre erupția vulcanică din Sicilia, Despre mare, Despre suflute, Despre mirosuri, Despre intelect*), în

metafizică (*Despre îndoieli/ aporii simple, Despre cauze, Îndemn la filosofie*). În tradiția școlii, a excelat în logică (*Despre definiții, Prefață la Topice, Despre negație, Despre enthymeme, Despre minciună și adevăr, Precizări la enunțul silogismelor*). În total 227 de titluri și 232.808 rânduri; „în așa de mare număr sunt cărțile compuse de el” (Diog. Laert., V. 41-50). Multe, foarte multe s-au pierdut, rămânând *Despre îndoieli/ aporii simple, Cauzele plantelor* (șase din nouă cărți), *Istoria plantelor* (nouă cărți), *Istoria plantelor* (nouă cărți), *Caractere și multe fragmente din altele* (vd. Frenkian, *Note*, 159, la Diog. Laert., p. 623).

În *Catalogul* lui Diogenes Laertios (V, 41-50), l a poziția 11, apare *Peri ton haplon diaporematon, Despre îndoieli/ aporii simple* (sau *prime după Reale care traduce haplos prin simplu*).

O scolie la aceasta avea să pună pe seama lui Nikolaos din Damasc (?40 ante – ?20 post) asocierea cu *Metafizica* aristotelică: „Andronikos și Hermippos nu cunosc această carte de vreme ce nu au făcut nici o mențiune despre ea în catalogul operelor lui Theophrast. Dar Nicolaos, în studiul său despre *Metafizica lui Aristotel – de en te theoria ton Aristotelous Meta ta physika* o amintește spunând că aparține lui Theophrast. Conține câteva aporii preliminare” – *prodiaporai* (Theophrast, *Metafizica* 12 a – 12 b).

Este nesigur însă de îndată ce „scolia nu spune nimic despre schimbarea titlului, ci despre identitatea autorului” (Laks, Most, *Notice la Théophraste, Metaphysique*, p. XIV). Oricum, „a fost intitulată *Metafizica*, mai târziu, prin analogie cu opera aristotelică privitoare la filosofia primă”, ceea ce pare de tot rezonabil, acest fapt contând mai mult (Reale, *Storia...* III, p. 129).

În succesiune aristotelică, totuși, Theophrast nu este un aristotelician de școală, reflectând asupra aporeticii iar nu glosând sau dezvoltând chiar